

Népi szücsmunkák a székelyföldi múzeumok gyűjteményeiben

Bakayné Perjés Judit

A tanulmány egy tervezett több éves munka megkezdéseként, áttekintést kíván adni, elsősorban az erdélyi, gyimesi- és moldvai csángó adatokra támaszkodva, magáról a mesterségről, a bőr kikészítéséről és a szücsstermékek készítéséről. A továbbiakban foglalkozik a múzeumi gyűjteményekben levő darabok megmentésének módjaival, a fertőtlenítés, a megfelelő tárolás, a dokumentálás problémáival.

Bevezetés

Szücsmunkák alatt értjük a gyapjas juhbőrből készült ruhaneműeket. Az ilyen alapanyag kidolgozása másként történik, mint a szőrtelen bőré, amelyet a tímárok, vargák, csizmadiák és hasonló mesterségbeliek készítettek. A szőrös bőrt leginkább a szücsök dolgozták fel.

A szücsmesterséget egész mesterségnek nevezzük, mert a nyersanyag kikészítésétől a késztermék elkészítéséig egy mesterember el tudta végezni az összes szükséges műveletet. A szücs az ország minden rétegének, városi és falusi embereknek, szegényebbeknek és tehetősebbeknek egyaránt dolgozott. Sokra is tartották magukat, mint egy 18. századi versike írja:¹

„Egy szücs: egy gróf
Két csizmadia: egy báró
Három szabó: egy ember”

Áttekintés

A források szerint az Árpádkorban és az azt megelőző századokban, szőrös bőrből készült ruhadarabokat polgári és hadi öltözetként egyaránt viseltek.^{2,3} (1. ábra)

Mátyás király 1476-ban Szabács várának ostromára nyolcezer katonájának csináltatott ködmönt és prémes kesztyűt. A szücsök Váradtól Pestig mind a királyi megrendelésen dolgoztak, hogy időre elkészüljenek e nagy mennyiséggel. A király előszeretettel ajándékozott subákat Beatrixnek és nászkíséretének is 1476-ban, vagy Ulászló cseh király kíséretének 1486-ban, amikor száz subát osztott szét közöttük. Estei Ipollit, Beatrix királyné unokaöccse számadáskönyvében szereplő kifejezés

a „suba all’ungarisch” (suba magyar módra) egyértelmű bizonyítéka a suba ill. bunda korabeli létezésének. Az akkori suba hosszú köpeny vagy palást formájú volt prémbéléssel. A királyi udvar előkelő férfiainak és asszonyainak subája kívül selyem és brokát szövetből készült, bélése hermelin-, coboly-, nyest- vagy rókaprém volt. Az ajtónállók, az örök, a szakácsok, a szolgák sora, a pór-nép báránybőrből készült subákat kaptak a királytól.⁴

Az ősi szücs- és a belőle kivált irha készítő mesterség képviselői a 14. században már céheket alapítottak.⁵ A 14–15. századból több mint 20 szücs céh működéséről tudunk. A céhek megjelenésének ideje: Kolozsvár 1369, Szeben, Segesvár, Szászsebes, Szászváros 1367, Kassa 1448, Debrecen 1449, Eperjes 1451, Nagybánya 1459,

1. ábra. Csúcsos végű mellesben levő alak a somogyvári Szent László Bazilikából előkerült 11. századi domborműről.

¹ Kresz Mária: Népi szücsmunka. Corvina K. Budapest 1979. 20. o.

² Huszka József: A magyar turáni ornamentika története. Budapest, 1929.

³ Kresz Mária: A magyar szücsmunka történeti rétegei. Ethnographia LXXXIX. Budapest, 1978. 315–353. o. Erdélyi István: Régészeti kikészítések Kresz Mária tanulmányához. Lásd u.o. 354–362. o.

⁴ Balog Jolán: Mátyás király és a művészet. Budapest, Magvető, 1985. 386–390. és 399–401. o.

⁵ Bogdán István: Kézművesek mestersége. Budapest, 1989. 87.

Nagyszombat 1500, Zilah 1511, Marosvásárhely 1520, Székelyudvarhely 1579, Kézdivásárhely 1649. A 16. század végi és 17. század eleji kolozsvári harmincadjegyzék adatai élénk kereskedelemről tanúskodnak, s azt jelzik, hogy kiterjedt területekre szállítottak kikészített báránybőröket és kész termékeket egyaránt.⁶ (2. ábra)

A 17. század folyamán a legtöbb nagyvárosunkban önálló szűcs céh működött. Munkájukhoz már akkor is mintakönyveket használtak. E korai minták sajnos nem maradtak fenn, de a 18. század végéről, és még inkább a 19. századból már jó néhány ismert.⁷ Az 1840-es évek körül még 1850 szűcs dolgozott Erdélyben, és az Alföldön és a Dunántúlon is megközelítette számuk az ezret. Ez a szám a század végére erősen lecsökkent, a 20. század elejére pedig már csak néhány hírmondója maradt a mesterségnek. Pedig a szűcs hajdan jól meg tudott élni munkájából. Egy 1744-es erdélyi árszabás szerint „egy szép rövid cifra magyar ködmön egy pár tavalyi únőborjú árával ért fel, míg egy egyszerűbb ködmen már csak egy jó kövér, bükkmakkon hízott sertés árával.”⁸

A bőr kikészítése

A szűcsökön kívül ősi mesterségként a juhászok is készítettek gyapjas juhbőrből ruhadarabokat, a maguk illetve családjuk számára.⁹ Hasonlóképpen a gazdaemberek is, akik földet műveltek, állatokat tartottak, ezért csak télen dolgoztak „szűcsként”. Mesterségbeli tudásban eltértek egymástól azonban a juh-, illetve a báránybőr kikészítését a források szerint alapvetően azonos anyagokkal végezték. A cserzéshez használt csávalé anyagai voltak a közönséges konyhasó (nátriumklorid), a timsó (kálium-aluminiumsulfát), korpá, árpa- vagy kukoricaliszt, derce, dara főzete, és a kelesztést segítő savanyútej, tejsavó.¹⁰ A keverékekben az egyes anyagok arányai sok esetben eltértek egymástól.¹¹ A munka során használt szerszámok közül is több darabból álló, változatosabb készlet volt egy szűcsmester műhelyében, mint azoknál, akik csak alkalmasszerűen foglalkoztak bőrkészítéssel. Gazda József könyvében a 20. század elejéről öt szűcsöt szólaltat meg, az ő beszámolóikban szintén felismerhetők az

2. ábra. 17. századi bányász, hímzett bundában, fekete bárány-hátbőrrel, régi erdélyi viseletek könyvéből. (Viseletkódex a XVII. századból. Bp.1990.)

eltérések.¹² A szászrégeni szűcsök a nagy vízmennyiséget igénylő műveleteket, az áztatást, a gyapjas bőr tisztára mosását, felületi tisztítását mindig a Marosban végezték. A csávaléhoz a konyhasón kívül a 20. században már kén-savat vagy sósavat is adtak.¹³ Az alföldi pásztorokon kívül a gyimesi-csángóknál¹⁴ maradt fenn a bárány- és juhbőr kikészítésének a legegyszerűbb módja.¹⁵

A Csíki medencében a gazdálkodó emberek háziilag maguk készítették a mejjest, a lájbibundát. (1. kép) „Ki milyent ért, olyat csinál. Mindenki magában dolgozik” – vallották. Bundának való a 3–5 hetes szopós bárány bőre, mert az még tejen van és ilyenkor még kövér. A juh bundája június végén a legtömörebb, zsírosabb és legvastagabb, ezért ekkor nyúzták. Nyúzták, levágás után azon melegében, felhasítva vagy kibújtatva úgynevezett tömlőre. A lenyúzott bőrt behintették sóval vagy só és kukoricaliszt keverékével. Így állt egy napig, s utána következett a szárítás, mely szellős helyen történt. Úgy tartották, hogy a só puhítja, a kukoricaliszt szárítja a bőrt, ami kiszárítva egy-két évig is elállt. Ha azonnal szükségük volt a bőrre, akkor

⁶ Kolozsvári harmincadjegyzék (1599–1637) Közreadja Pap Ferenc, Bukarest–Kolozsvár, 2000. 450. o.: 1633. okt. 21. „Lukowczy János viszen 37 keödmnt; szept. 21. Gieörfi Szeöczi Ferenc viszen Ma Országkb(a) 50 cziavalt barany beört, 50 hasi barany beört; Sárosi Gerogy társai-val együtt visznek Hawasalfeoleben 1300 czavalt barany beoroket, 1200 Hazi barany beoroket, 3 Barany beor berlest; 424. o. 1632 dec. 15. Székely Gergely viszen Váradra 2 keödmnt”

⁷ Kiss Lajos: A nyíregyházi szűcsmesterség és szűcsornamentika. Debrecen, 1929.

⁸ Gazda Klára – Haáz Sándor: Székelyek ünneplőben. Színek és formák a székely népviseletben. Budapest 1998. 81. o.

⁹ Horváth Csaba: Gyimesi csángós bundák. Csíkszereda, 1972.

¹⁰ Magyar Néprajz III. Budapest, 1998. A szűcsmesterek munkája. 325–327. o.

¹¹ Torma László: Szörmésbőrök tisztítása és konzerválása. Vass József szűcsmestersége. Zalatta. Múzeumi Műtárgyvédelem, Budapest, 1975/2. 199–203. o.

¹² Gazda József: Mindenek mestere. A falusi tudás könyve. Budapest 1993. 78. o. Szűcsök 286–296. o. Adatközlők: Fazakas Bandi, Inaktelke 1923; Szöcs Demeter, Gyimesbükk 1903; Fazakasné Balázs Molnár Katalin 1927; Kotyor Jánosné, Páll Margit, Nagypatak, 1903; Demse Ádám, Klézse 1919

¹³ Bíró Donát: Szászrégeni kézműves mesterségek. Marosvásárhely, 2000. 62–67. o.

¹⁴ Kósa László – Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Néprajzi tanulmányok Budapest, 1978. 102. o.

¹⁵ Horváth Csaba id.m. 41. o.

szárítás nélkül, nyersen is mehetett a csávalébe. A szőrös bőrt a csávázás és a szárítás előtt is mindig jól lemosták. A csávázás azon a vidéken általában asszonyi munka volt. Ha 3–4 napot állt sóban és kukoricalisztben, igen jól megpuhult. A fahordóban elkészített csávalébe mindig gyapjával kifelé fordítva tették a bőröket. A csávázás a csávalé összetételétől függetlenül, azonos módon történt. Egyenesen fektetve vagy szőrével kifelé hengergetve öt-hat napig hagyták a csávalében, langyos helyen. Addigra a szörte len, az irhás oldalon a bőr felső rétege hámlásnak indult. A savós csávázást tartják a legrégebbinek. Azt mondják, hogy „így szokták régtől, így tanították régről; Így csinálták ősidőktől kezdve”.¹⁶ Újabb keletű eljárás volt, amikor dercét¹⁷ használták a csávázáshoz. Timsót csak a szücsök alkalmaztak. *Mosni* a savós lében csávázott bőrt nem volt szabad, azonban a dercést és kukoricalisztet addig kellett mosni, amíg megtisztult. A patakban mosták „míg menyen a fehér leve.” Árnýékos helyen *szárították*. Szikkadás után hosszúra nyújtották. Ilyenkor a bőr jól nyúlik és szép fehér lesz. Ahogy Gyimesben mondják mindenki a maga által kikészített és megjelölt bőrét (2. kép) vitte a szócshöz feldolgozásra. A *nyújtást* a szücsök corholóval¹⁸ végezték. A *fehérítés* a fehérítőfán, fehérítőkessel történt, miközben a bőr soványításához mézport szórtak a felületre. Ha még maradt rajta húsos darabka, azt ekkor *húsolták* le. A festésre szánt bőröket is fehérítették és húsolták.

Feldolgozás

Gyimesben a kifehérített szőrös bőrből lájbibundát, (szabadbunda vagy csapóbunda), mejjesbundát, kozsókot (hosszú vagy rövid ujjas bunda), ködmönt és kucsmát készítettek. A lájbibundát, amely középen kétfelé nyílik, már csak a nők viselik. (3. kép) A mejjesbunda, amely baloldalt és bal vállon gombolódik, a férfiak öltözetdarabja. (4. kép) Mindkét bundafajta általában a csípőig ér és ujjatlan. Mértékvétel után, minta segítségével szabta, majd varrta meg és díszítette a szücs. A díszítés a régebbieknél elsősorban a mellen és a zsebek körül elhelyezkedő mértanias, az újabbnaknál virágos hímzést jelentett. A hímzéshez általánosan fekete, piros, kék, zöld és bordó színeket használták.¹⁹ A bundák háta leginkább díszítetlen volt. (5. a-b. kép)

A bőrfeldolgozás egymást követő munkafázisainak és az elkészült ruhadarabok elnevezésében vidékenként vol-

tak eltérések,²⁰ de a lépések azonosak: méretvétel, szabás, összeállítás, varrás (vócolás),²¹ levarrás, hímzés, prémezés, zsebkészítés és felvarrás, gomb-, gombolás készítés.²²

A *szabás-varrás* során a szücs általában keménypapírból készült séma segítségével kiszabta a megrendelt darabot. Összevarrta vóccal, vagy a nélkül. Olykor a varrást felületileg eltakarta egy hímzett bőr csíkkal. (6. kép) Ezután következett a minták alapján levő díszítések kivitelezése (lásd később). Saját színéből vagy színes bőrrel, általában barnával szegték körbe a ruhadarab alját, a kar kivágást és a nyakkivágást. A szegő csík egyik szélét hozzávarrták a ruhadarab alsó széléhez, majd befelé hajtották és a belső oldalon szegő öltéssel levarrták. A díszítéshez használt színes bőrök egy részét készen vásárolták, de maguk is megfesthették.

Festés: kosenillel a piros lilás színt nyerték. A barna színt úgy állította elő a szücs, hogy a tímárok által megszáritott gubacst összetörte, majd esővízben másfél óráig főzte. Amikor félig kihűlt a frissen csávázott bőrt kiterítette az asztalra, és kefével jól átáztatta festékkel. Ezt a megfelelő szín eléréséhez többször is megismételte. Ha gyorsan akartak színezni, akkor az eperfán, diófán termett, érett gombát leszedés után megszáritották és lereszelték. Erre erős lúgot öntöttek de csak annyit, amennyit a gomba magába szívott. A lúgban állt 24 óráig. A lúgos oldatból félliternyit kivettek, vízzel tízszeresére hígították, és tovább főzték. Majd a kihűlt langyos lével a már gubóval kétszer festett bőrt még háromszor-négyszer átfestették. A szücsök úgy mondták, hogy a gubót alapfestésre, a gombát színfestésre használják. A festékeket azért kellett főzés után kihűteni, mert a timsós kikészítésű bőröket csak hidegen volt szabad festeni. A 19–20. században diófa páccal és anilin festékkel is dolgoztak. A díszítésül használt zöld bőrcsíkokat általában cserzetlen bőrből készítették, mivel így keményebb volt az anyag. A bőr felületét beszórták rézporral, és a húsoldaláról ecettel belocsolták. Utána szalmiáksóval erősen bedörzsölték, majd sárga rézport szórtak rá újólág. Nedves helyen hagyták állni kb. hat órán keresztül. Ennyi idő alatt kialakult a bőrben egy korróziós réz vegyület, amely zöld színűre színezte.²³ Az ilyen bőr nem tartós, mert az idő múlásával a benne maradt réz korróziós termékek roncsoló hatása miatt törékennyé válik, kis darabokra töredezik és hullik szét. Ezért ma már alig vagy csak nyomokban ta-

¹⁶ A savó a sajt kiválasztása után marad vissza, még az ordát is kiszedik belőle, s visszamarad a sovány savó.

¹⁷ Derce: készülhet búza-, árpakorpa vagy kukorica főzetéből. Minden egyes bőrre egy-egy marék dercét számítanak, hideg vízzel hígítva, s egy-egy marék só.

¹⁸ Corholó vagy gamó: nyéllal ellátott hosszúszerű vas kampó, amelynek végén lyuk van. Ebbe a lyukba fűznek be, korábban egy kötél vagy szíj darabot, ma egy drótból hajlított un. kengyelt. A gerendához rögzített bőr lecsüngő végét a szücs a bal kezével markolja, a jobb kezébe a corholó fogóját veszi, jobb lábával a kengyelbe lép. A bőr másik részét a vas kampóba akasztja, hogy két oldalról rögzüljön. A kengyelbe dugott lábával a bőrt minden irányban addig húzogatja, amíg az ki nem nyúlik.

¹⁹ Fáy Aladár: A magyarság díszítő ösztöne. Budapest, 1994. 2. kiadás 95–105. o.

²⁰ A bőrművesség. Oktatási segédanyag. Mesterség-Hagyomány. Hagyományok Háza, Néprajzi Múzeum 2003. CD 4.1.3. A magyar bőrből készült felsőruházat, 4.1.3.1. Suba, 4.1.3.2. Női kisbunda, 4.1.3.3. Melles, 4.1.3.4. Ködmön

²¹ Az un. vócc varrás úgy történik, hogy egy vékony bőr csíkot félbe hajtanak, majd befogják a két összevarrandó bőr közé és a hát oldalról a négy réteget két tüvel összevarrják. Ezzel a varrással a cérna nincs a felszínen, nem kopik el és igen erős összedolgozást biztosít. Ha a bőrcsíkot összehajtás nélkül varrják az összevarrandó két bőr közé, akkor félvóccnak nevezik.

²² Palkó Attila - Zsigmond József: Magyaró hétköznapi. Mentor K. Marosvásárhely, 1998. 125–136. o.

²³ Kiss Lajos id.m.

lálható meg viseleti darabokon az ily módon zöldre festett bőr anyag.

Díszítések: A népi bőrruhák legrégebbi típusának tartják a fehér alapszínű fehér rátéttel díszítettek. Néhány ilyen darab fennmaradt a Mezőség, Torockó, Nagyenyed vidékéről. Ez, az összefüggő indás mintájú fehér rátét legtovább Erdélyben őrződött meg, s még az 1930-as években is készítették. A bőr rátéteken kívül kedvelt díszítő elem volt a szírony minta, ami nem más mint egy 2–3 mm vékony bőrcsík, amelyet a bevagdalt irhába fűztek be, s az sakktábla szerű mintát eredményezett. De varrták fonallal is, akkor lépcsőzetes, rácsos mintázatot mutatott. Később a sallangok, cafrangók és pillangók mellett az egyre színesebbé váló virághímzés vált uralkodóvá. A hímzés sodrott vagy sodratlan selyem fonallal történt. A 19–20. század folyamán sok helyütt a hímzéshez használt selymet felváltotta a gyapjú és pamut fonal.

A hímzést sűrűn öltetni (3 élű szücsűvel) csak erős juhbőrön lehet. Erre a racka juh bőre volt a legalkalmasabb. A 18–19. századi gyapjú konjunktúra idején a rackajuhot kiszorította a merinói juh, az un. birka. A birka vékony bőre alig bírta a sűrű hímzéseket. Az Alföldön még hamarabb megjelent a merinói fajta, ezért a szücsök már a 19. század második felében Erdélyből hozattak bőroket. A század végére az alapanyag meggyengülése (birka), a posztógyártás rohamos fellendülése, a gyáripar előretörése mind hozzájárult ahhoz, hogy egyre kevesebb lett a szücs, aki önálló mesterként meg tudott élni e ruhadarabok készítéséből.²⁴

Gazda Klára a székely, szőrös bőrből készült felsőruházatra vonatkozó adatai azt mutatják, hogy a nők az ujjatlan irha küsbundát (lájbibunda, rózsásbunda, cifrabunda) viselték. A férfiak viseletében a ködmönöknek 3 féle változatuk volt: a bokáig érő nagybunda, a térdig vagy kissé az alá érő kozsok vagy ködmön és a csípőaljig érő ködmönke, az ujjatlanok közt, a vállon és baloldalt csukódó, elöl zárt mellesbundák.²⁵ (7. kép)

Talán legszebben Gáspár Simon Antal tollából olvashatjuk, hogy milyenek is voltak azok a bundás ruhák, amelyekben a bukovinai²⁶ Istensegíts magyarjai jártak.²⁷ „No most aztán öltözzünk fel. Elé a csizmakat, harisnyat, kreccsánt (kabát) örményes bundát (ujjas bunda). Nézd k. olvasó a csizmát nem régen fejtettem, új a harisnyát (fehér posztó nadrág) én magam csináltam. Ferencz nekem szabta ki a kreccsán hát ezen aztán nevensz miféle beszéd a kabátnak mondd te jól van ebbe igazat adok de nekünk az a kabát ha az örményes bunda el szennyül mert ujjonnan olyan fejez mind a hó ha elszennyeseedik akkor beszoktuk húzatni posztóval s annak azt mondjuk bundás kabát tehát a kicsi kabát nekünk kreccsán osztán szép feke-

te kucsma ez a mai ünneplő öltözetünk az idősebb modos emberek muntyán bundát (nagy bunda) szoktak csináltatni görén bőrvél beszegni. Sejemvel szép virágokat varnak reja van egy másik fajta es a fél muntyán ezt csak szörvel varják ki s fekete bárán bőrvél szegik bé ez viselni való, de mind fejez. Oszt én van még az asszonyoknak lájbi bunda ez drága dolog ez osztan csak unnepkor veszik fel a fejez népek ez osztán ojan szépen kivan varva sejemvel hogy még annyi hej sincs kivaratlan hogy az ujjadat le tedd a bőrt es csak bárán bőr lehet meg festék feketére és a varasoknal diszitik piros s zöld irhával s szép magyaros virágokat varnak reja minden színből. Osztán van könyökes bunda (női rövid, ujjas bunda) s a jó modosoknak a kozsók, (női hosszú bunda) majdnem bokáig erő ez szépen kivarva. A férfiaknak még van mejesbunda. Ujjai nincsenek s az oldalán bongolódik.” (8. kép)

Az I. világháború után már egyre kevesebb falu őrizte meg a bundák viseletét. A II. világháborút követő évekre már csak az idősebbek emlékeiben élt. „Az 1980-as évekig még őrizték a bundalájbit a faluban. Az öregek cifrabundában mentek úrvacsorát venni. Ha az új nem készült el, akkor inkább el se ment a templomba. Télen hosszú bundába mentek a templomba.” – így emlékezik egy asszony a Székelyudvarhely melletti Hodgyán. Egy homoród menti asszony 1984-ben eképpen: „A lájbibundát, a rózsás bundát én még úgy éltem, hogy mindenki viselte. Nem is volt valamire való ember, aki nem tudott csináltatni. Nekem is volt egy leánykori, majd asszony koromban is varrattam egyet.” Gergely Gizella szerint Gyimesben még ma is készül cifra melles bunda.²⁸

A 20–21. század fordulóján, sok helyen a színpadok világába szorult vissza a bundák viselése. Még elvétve hordják a nagy ünnepeken idősebbek és fiatalok egyaránt. (9–10. kép)

Az irodalmi leírások alapján azt feltételezhetnénk, hogy a székelyföldi múzeumokban gazdag gyűjtemény található a környéken készült szücsmunkákból. A valóság azonban az, hogy a gyergyószentmiklósi Tarisznayás Márton múzeumban egyetlen darabot sem őriznek, pedig a városban még az 1900-as évek elején is dolgozott egy Asztalos Sándor nevű szücs, aki igen szép cifrabundákat készített.²⁹ A székelyudvarhelyi Haáz Rezső múzeumban négyet, a székelykeresztúri Molnár István múzeumban tizenegyet, a Csíki Székely Múzeumban (Csíkszereda) mintegy 30 darabot találunk. Hová tűntek e népi ruhane-műek? Tönkrementek, eldobták, elajándékozták, sok-sok darab műgyűjtőkhöz, felvásárlókhöz került és kerül sajnos manapság is. Úgy gondoljuk, igen fontos lenne, hogy a még magánkézben megmaradt tárgyak múzeumba kerüljenek, és a múzeumi gyűjteményekben ezeket biztonságos körülmények között őrizzék.

²⁴ Kiss Lajos: Vásárhelyi kistükör. Budapest, 1964. 272–276. o.

²⁵ Gazda Klára: A székely népviselet. Akadémiai K., Budapest, 1998. 25–30., 85–88., 147–150., 161–163. o.

²⁶ Kósa - Filep id.m. 74–75. o.

²⁷ Gáspár Simon Antal: Az én szülőföldem, a bukovinai Istensegíts. Akadémiai K. Budapest, 1986. 77–78. és 121. o.

²⁸ Cs. Gergely Gizella: A letűnt bundaviselet nyomában. Csíkszereda. 2003. 119. o.

²⁹ Malonyay Dezső: A magyar nép művészete. II. A székelyföldi, a csán-gó és a torockói magyar nép művészete. Budapest, 1909.

Szőrmésbőrök restaurátori szemmel

A szőrmés bőrből készült ruhák a múzeumi gyűjtemények leginkább veszélyeztetett darabjai közé tartoznak. Ennek oka az, hogy a szőrme – különösen, ha zsíros, szennyezett, - nagyon vonzó táplálékot jelent a rovarok számára. A szőrmés bőrök leggyakoribb károsítói a ruhamoly (*Tineola biselliella*), a szűcsmoly (*Tinea pellionella*), a szűcsbogár (*Attagenus pellio*), a múzeumbogár (*Anthrenus museorum*). A rovarok lárvái károsítanak, az anyagon szabálytalan, szétszórt lyukragásokat és kerekded ürülékcsoportokat hagynak maguk után. A szőrszalakat a bőrhöz közel, tövüknél rágják meg, ezért azok mozgásra csomókban hullhatnak le a tárgyról.³⁰ Ha a hímzőfonal gyapjából készült, azt is elfogyasztják. Szerencsés esetben a túlyukokban még megtalálhatók az eredeti színes fonalmaradványok.

A rovarkártévkök mellett jónéhány egyéb oka és megjelenése lehet a szőrmés bőrök romlásának. A használatból és helytelen tárolásból erednek a mechanikai sérülések (varrások felfeslése, szakadások, hiányok) és a szennyeződések (por, zsíros lerakódások, ételfoltok, levézzett színezékek, stb.). A 20. században készült bőrökön a gyártás során alkalmazott erős savak hidrolitikus lebomlást, komoly mechanikai gyengülést okozhatnak. Tartós nedvesség hatására kioldódhat a cserzőanyag, a bőr keménynyé, merevvé válhat, elszíneződhet. Nedves körülmények között elszaporodhatnak a mikroorganizmusok, amelyek meggyengítik és elszínezik a bőrt. (11. a-e. kép.)

A megelőző konzerválás világszerte egyre népszerűbb és elismertebb munkamódszerével egyes magyarországi múzeumok jó eredményeket értek el a tárgyak további romlásának megállításában.³¹ Hosszútávú terveink, az erdélyi, gyimesi- és moldvai csángó területeken is egyenként felmérni a múzeumokban őrzött műtárgyakat, meghatározni a legsürgősebb restaurátori feladatokat, amelyeket a megmentés érdekében szükséges elvégezni.³² Összeállítottuk a teljes felméréshez szükséges adatlapot, amely magában foglalja a készítés-technikai jellemzők leírását, az állapotfelmérést, és a restaurálási tervet.

Jelenleg anyagi források és szakemberhiány miatt nincs arra remény, hogy a tárgyak rendkívül időigényes teljes restaurálását el lehetne végezteni, ezért első lépésként az állapotfelmérésre, mely meghatározza a legszükségesebb kezelések sorrendjét is, és a megelőző konzerválásra kell összpontosítani.³³

³⁰ Dalnoki Miklósné – Szalay Zoltán: A műtárgykárosító ízeltlábúak elleni védekezés. Jegyzet, Magyar Képzőművészeti Főiskola, Budapest, 1980. 53, 71–73.

³¹ A Néprajzi Múzeum és a megelőző műtárgyvédelem. Múzeumi Hírlévi Különszáma. Budapest. 2000. május.

³² Az elmúlt év őszén indult el a munka a Molnár István Múzeumban Fülöp Lajos igazgató úr felkérésére. Köszönet illeti mindazokat akik ezidáig segítettek és támogatták munkámat: Fáy Balázsné, Domokos Levente és Lökkös Mónika restaurátorok, Farkas Irén néprajzos, Nagy Istvánné fotós. Anyagi támogatásával a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesülete és a Pulszky Társaság – Magyar Múzeumi Egyesület

³³ A teljes restaurálással kapcsolatban ld. a Múzeumi Műtárgyvédelemben

Ha a megelőző konzerválás elvét követjük, miszerint a dokumentált, tisztított és konzervált tárgyakat megfelelő körülmények között raktározzuk, akkor azok romlását rendkívül lelassíthatjuk.³⁴

Megelőző intézkedések

A rovarok kártétele szinte teljes biztonsággal elkerülhető megelőzéssel, rendszeres és gondos ellenőrzéssel. Ennek érdekében a múzeum helyiségeit gyakran kell takarítani, ha szükséges fertőtleníteni.

Az újonnan bekerülő tárgyat azonnali ellenőrzés után átmenetileg megfigyelő helyiségben, elkülönítve kell tárolni. Ha fertőzött fertőtleníteni kell, mielőtt végleges helyére kerülne.³⁵

Az épület ablakaira szűnyoghálót szerelhetünk, hogy veszélytelenül lehessen szellőztetni. Az ablak és ajtónyílásokat érdemes szigetelni, a fal és a padló repedéseit pedig tömíteni.

A múzeum környezetének rendben tartásával, a rothadó növényi hulladékok és a rovarok számára vonzó élelmiszerek eltávolításával sok rovar életterét meg lehet szüntetni.

Rovarcsapdák elhelyezésével ajánlatos rendszeresen ellenőrizni, nem kerültek-e mégis károsító rovarok a gyűjteménybe.

Aktív védekezés a rovarkártévkök ellen

Mechanikus védekezés: a műtárgyból legegyszerűbb módon kefével, porszívózással távolíthatjuk el a kártékony rovarokat, lárvákat. (12. kép) Ez a beavatkozás nem ad biztos védelmet, utána folyamatos ellenőrzésre van szükség! Javasolt legalább évente egyszer, de biztonságosabb, tavasszal és ősszel átnézni, megmozgatni, szellőztetni a tárgyakat, mert a fertőzés veszélye ebben az időszakban a legnagyobb.

Fizikai védekezés: A kártévkök elpusztítására a rovarok és lárvák életfeltételeit lerontó vagy megszüntető fizikai módszereket – sugárzás (radioaktív, gamma-, röntgensugárzás), melegítés (bőrtárgyak esetén nem ajánlott!), fagyasztás, nagyfrekvenciájú hullámok (pl. mikrohullámok), ultrahang, vákuum – is alkalmazhatunk. A fenti eljárások mindegyike speciális készüléket igényel.

megjelent tanulmányokat: Torma László id.m. 1975/2. 199–213. o.; Horváth Mária: Jászszági hímzett suba restaurálása. 1978/5. 75–100. o.; Szabolcs Péterné: Berzencei hímzett ködmön restaurálása. 1980/8. 83–96. o., Szebényi Judit: Egy dunántúli ujjas suba restaurálása. 1981/9. 253–275. o., Szalay Zoltán: Díszítetlen bőrtárgyak restaurálása és konzerválása. 1976/3. 79–86. o.; Torma László: Bőr- és prémrestaurálás a budapesti Néprajzi Múzeumban. 1988/19. 119–124. o. Továbbá a Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátorképző Intézet Tárgyrestaurátor Szak keretében készült diplomamunkákat: Bereczki Csilla: Két timsós cserzésű bőrmelles restaurálása, Serényi Petra: Egy Baranya megyéből származó női ködmön restaurálása. 2003.

³⁴ B. Perjés Judit: Raktározás: berendezések, tároló eszközök, csomagoló anyagok. NKÖM, Múzeumi Állományvédelmi Füzetek 2. Bp. 2005.

³⁵ Morgós András: Műtárgyak korszerű fertőtlenítése. ISIS Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 1. Székelyudvarhely, 2001. 21–42. o.

1. kép. Hímzett női melles a Csíki Múzeum anyagából.

2. kép. A kikészített bőr megjelölése az elkészült ruha zsebére került.

3. kép. Női lájbibunda a székelykeresztúri Molnár István Múzeumból.

4. kép. Férfi mejjesbunda a Csíki Múzeumból.

5. a-b. kép. Fiú gyermek mejjesbundájának eleje és hátulja, magántulajdon.

6. kép. A részek összevarrását takaró hímzett bőrcsík.

7. kép. Két székely harisnyában és bunda lajbiban, Szentábrahám, 1865. (Orbán Balázs kiadatlan fényképei. Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely 2000.)

8. kép. Hímzett férfi mejjesbunda Gyimesfelsőlokról, Csíki Múzeum. (Cs. Gergely Gizella könyvéből)

9–10. kép. Fiatalok bunda lájbiban és mellesben, 2005. Pünkösöd ünnepén, Gyimesközéplokon.

11. a. kép. Szőrét vesztett kisbunda belseje.

11. b. kép. Szakadt bőr helytelen javítása.

11. d. kép. Fekete és barna ételfoltok és eltűnt hímzések helye a melles elején.

11. e. kép. Baloldalon festék foltok, jobb oldalon simára rágott szőrös bőrfelület.

11. c. kép. Javítás, amelyet a restaurálás etika mai álláspontja szerint változatlanul kell hagyni.

12. kép. Molytalanítás mechanikus módon.

13. kép.
Tisztítási próbák a poros-zsíros, besötétedett, eredetileg fehér felületen.

14. a. kép. Hiányos hímzés.

14. b. kép. A hiányok pótlásának képi megjelenítése.

15. a-b. kép. A teljesen jó állapotú bunda felsőruhákat kitömött vállfán, pamuthuzatban raktározhatjuk. A gyenge állapotúakat hasonló csomagolásban, de fektetve tároljuk.

A bőrből készült műtárgyak fizikai védelmének egyik legeredményesebb módja a *mélyhűtéssel* történő rovarirtás. Mivel az ehhez az eljáráshoz szükséges fagyasztó berendezés drága, ezért csak a nagy gyűjteménnyel rendelkező múzeumoknak, vagy központi intézményeknek érdemes beszerezni és működtetni. Magyarországon a Néprajzi Múzeum rendelkezik ilyen készülékkel.

Biológiai védekezés: Az adott rovarfaj szexuális hormonanyagát tartalmazza a *biológiai csapda*, amely az állatot magához csalogatja. A *riasztószerek* olyan vegyületeket, illatanyagokat tartalmaznak, amelyek a rovarok számára veszélyt jeleznek, ezért azokat távol tartják.

Kémiai védekezés: A kémiai védekezés tárgykörébe tartoznak azok az eljárások, melyeknek során valamely – gáz, folyadék vagy szilárd halmazállapotú – vegyi anyag hatására létrejövő reakciók miatt pusztulnak el a károsító szervezetek.

a.) Inert gázok

Szén-dioxid és *nitrogén* alkalmazása esetén az oxigén hiánya miatt pusztulnak el a rovarok.

b.) Reaktív gázok

A *naftalin* és a *globol* (para-diklór-benzol) nem csak méregként, hanem riasztóként is működnek, mert szublimálva a kipárolgó gáz a rovarokra kellemetlenül hat. Hatásuk gyenge.

A *széndiszulfid* rendkívül mérgező és korrozív hatású. Ma már nem ajánlják alkalmazását.

A *klórozott szénhidrogének* (széntetraklorid, triklóretilén, stb.) már kis dózisban is mérgezőek. Emberre káros hatásuk miatt ne használjuk.

Az *etilén-oxid* gáz nagyon népszerű volt az utóbbi évtizedekben, mert egyaránt alkalmas rovarok, baktériumok és penészgombák elpusztítására, ma azonban rákkeltő hatásának tartják. Hátrányos tulajdonsága, hogy bőrtárgyakban tartósan visszamarad, és a raktárakban vagy a műhelyekben kipárologva hosszú ideig mérgezhet.

c.) Folyadékok, permetek

A *Pyretroidok* és *Pyretrinek* emberre kevésbé veszélyesek, a rovarok ellen azonban kis dózisban is hatásosak. Fény, UV sugárzás hatására gyorsan lebomlanak. A *Mitin* aromás szulfonamid származék, amely a szőrméknek tartós védelmet nyújt molyok és múzeumbogarak ellen.

d.) Oxigénelvonó anyagok

A műtárgyat az oxigén megkötésére alkalmas anyagokkal együtt csomagolják be, légmentesen lezárt térben (pl. Ageless). Hőtermelő folyamat megy vég-

be, ezért ezeket az anyagokat ne tegyük közvetlenül a tárgyra. Befolyásolják továbbá a lezárt környezet páratartalmát, így azt a beavatkozás során ellenőrizni, illetve a megfelelő páratartalmat biztosítani kell. A kémiai rovarirtószerek egy része nem csak a rovarokra, hanem a többi állatra és az emberre is veszélyes. Ezeket csak akkor alkalmazzuk, ha valóban nincs más megoldás, természetesen szigorúan betartva a mérgek kezelési utasítását! A gázosító eljárásokat csak megfelelő szakvizsgálóval rendelkező gázmester végezheti!

Tisztítás

A portalanítás minden tárgy esetében elengedhetetlenül szükséges. A tisztítás megkezdése előtt érdemes a felbomlott, szétvált varrásokat újból megvarrni, megerősíteni, hogy a kezelés során tovább ne szakadjanak. A port kémiletes porszívózással távolíthatjuk el túllón vagy sűrű hálón keresztül, nehogy bármilyen meglazult díszítést (hímzőfonal, fémfonalak, gyöngy, meglazult szőr, stb.) beszippantsunk. Portalanításhoz használhatunk puha szőrű ecseteket és radírokat is.

A néprajzi tárgyakon található szőrmés részek gyakran zsírosan szennyezettek, ami rendkívül vonzó a rovarok számára, ezért az ilyen szennyeződések ajánlatos eltávolítani. Ez történhet szerves oldószeres (széntetraklorid, perklóretilén, folttisztító benzol), pakolással. A felület sötétedését vagy foltosodását elkerülendő valamilyen abszorbens anyaggal (keményfa fűrészpor, cellulózpor, stb.) keverjük el az oldószert. Az így készített sűrű péppel beborítjuk a tárgy teljes felületét, majd polietilén fóliával letakarjuk, hogy elősegítsük az oldószer behatolását, és a zsíros szennyeződés feloldódását a bőr belsejében. Mikor ez megtörtént, a fóliát eltávolítjuk, és hagyjuk, hogy az oldószer tökéletesen elpárologjon az abszorbens anyagból. Mikor az teljesen kiszáradt, ecsetekkel, majd porszívóval eltávolítjuk a tárgy felületéről. (13. kép) Színes rátétbőrökhöz ez az eljárás nem használható.

A szőr tisztítása úgy is történhet, hogy helyileg papírvatta csíkokat alátéve sávonként áttörölgetjük oldószerezrel vagy oldószerez emulzióval. Fontos, hogy a szőrszálak tövétől haladjunk a végük felé, mert különben megsérthetjük a pikkelyréteget.

Rátét- és szegőbőrök tisztítására alkoholos likker oldatok, oldószerez emulziók a megfelelőek³⁶ Az oldatokban levő anyagok aránya a kezelendő bőr típusához, állapothoz igazodva változtatható. A tisztítást úgy végezzük, hogy a likker az alapszőrrre ne kerüljön, mert az olajos emulziótól a bőr sárgul vagy beszürkül, s az elszíneződések nem tüntethetők el. Ezek az eljárások nemcsak tisztításra, hanem egyúttal a bőr *konzerválásra* is alkalmasak.

³⁶ Kissné Bendefy Márta –Torma László – B. Perjés Judit: Bőrtárgyak tisztítása. Anyagok, károsodások, eljárások. Műtárgyvédelem 2002. MNM, Budapest, 152.

Kiegészítés

Sok elvi és gyakorlati problémát vet fel a műtárgyak kiegészítésének kérdése. Szabad-e, szükséges-e a kihullott, eltűnt hímzéseket pótolni? Úgy gondoljuk, a minimális beavatkozás elvét követve akkor járunk el helyesen, ha nem a tárgyon végzünk kiegészítést. A hímzés állapotát digitális fotó segítségével rögzítjük, majd a fotó másolatán a hiányzó hímzések színét a még látható színek alapján számítógéppel, kézi színezéssel rekonstruáljuk. Így egymás mellett láthatjuk a hiányosságokat és az eredeti teljes képet. A díszítések, elsősorban a hímzések színeinek ilyen módon való megőrzése az etikai elvárásoknak is megfelel. (14. a-b. kép)

Raktározás

A tisztított és konzervált tárgyakat megfelelően kialakított, kitömött vállfákon, pamutsákba bújtatva – állapotuktól függően – felakasztva vagy fektetve tároljuk. Ha a raktározás a megelőző konzerválás ismertett módjait betartva történik,³⁷ bízhatunk abban, hogy állapotuk nem romlik tovább. (15. a-b. kép).

B. Perjés Judit

Tárgyrestaurátor

1076 Budapest, Thököly út 10.

IRODALOM

- A magyarság néprajza II. Budapest. Sajtó alá rendezte Czako Elemér
- FARAGÓ József – NAGY Jenő – VÁMSZER Géza: Kalotaszegi magyar népviselet. (1949–1950.) Kriterion K. Bukarest, 1977
- FLÓRIÁN Mária: Magyar parasztviseletek. Budapest, 2001.
- KISS Lajos: Vásárhelyi kistükör. Magvető K. Budapest, 1964.
- KÓS Károly: Eszköz, munka, néphagyomány. Kriterion K. Bukarest, 1980.
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő: Kászoni székely népművészet. Kriterion K. Bukarest, 1972.
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő: Szilágysági magyar népművészet. Kriterion K. Bukarest, 1974.
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő: Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet. Kriterion K. Bukarest, 1978.
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő: Moldvai csángó népművészet. Kriterion K. Bukarest, 1981.
- KÓS Károly – SZENTIMREI Judit – NAGY Jenő – F. HALAY Hajnal – FURU Árpád: Torockói népművészet. Kriterion K. Kolozsvár, 2002.
- Magyar Néprajz. IV. Életmód, Anyagi Kultúra 3. Akadémiai Kiadó Budapest 1997.
- Orbán Balázs kiadatlan fényképei. Szerk. Zepeczaner Jenő. Haáz Rezső Alapítvány, Székelyudvarhely, 2000.

³⁷ Járó Márta: Megelőző konzerválás múzeumi kiállításokon és raktárakban. ISIS Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek 1. Székelyudvarhely, 2001. 9–19. o., Orosz Katalin: Néprajzi börtárgyak tárolása, kiállítása, konzerválása. ISIS Erdélyi Magyar Restaurátor Füzetek. 1. Székelyudvarhely, 2001. 75. o.